

DANIEL SITER¹

Življenjske zgodbe slovenskih partizank: primerjalni oris²

Povzetek: Na temeljih arhivskega gradiva, publicistike in druge periodike, zasebne zbirke, ustnih virov in znanstvene literature se avtor v članku ukvarja z analiziranjem in prikazovanjem zaznamovanih življenjskih zgodb treh revolucionarnih akterk: Pepce Kardelj, Zdenke Kidrič in Andreane Družine. Izbrani profili so v času začetnega oblikovanja ter kasnejšega velikopoteznega razmaha narodnoosvobodilnega gibanja v okupiranem slovenskem prostoru na različnih nivojih partizanskega odpora in boja za osvoboditev izpod okupatorjeve oblasti delovali na različnih položajih in prevzemali vojaške, politične in družbene funkcije. Za slednje so bili po končani vojni poplačani z dodelitvijo odmevnih priznanj, nagrad, zaslug in družbenopolitičnih privilegijev. Vsem je skupno dejstvo, da so se v najkritičnejšem trenutku slovenske narodne zgodovine odločili za delovanje v ilegali, od koder so se z velikimi napori in po svojih najboljših zmožnostih upirali

¹ Daniel Siter (daniel.siter@almamater.si) je asistent, mladi raziskovalec in doktorand na Alma Mater Europaea – Fakulteti za humanistični študij, Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana (AMEU – ISH), Kardeljeva ploščad 1, SI-1000 Ljubljana, ter zunanji sodelavec in raziskovalec na Mednarodnem raziskovalnem centru druge svetovne vojne Maribor (MRC Maribor), Ulica heroja Tomšiča 5, SI-2000 Maribor. ORCID: 0000-0002-7277-828X.

² Članek je nastal v okviru raziskav v programski skupini P6-0278 (program Raziskave kulturnih formacij), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) in se izvaja na Alma Mater Europaea – Fakulteti za humanistični študij, Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana.

tujemu zavojevalcu. Namen članka je v primerjalnem kontekstu ugotoviti podobnosti in razlike v njihovih osebnostnih značajih, življenjskih izkušnjah, dogodkih, pripetljajih in pomembnih odločitvah ter delovanju v predvojnem in vojnem obdobju (1941–1945) na Slovenskem, kar je vplivalo na celovito oblikovanje njihovih življenjskih poti oz. zgodb, zapolnjenih z veliko mero individualnega odrekanja, trpljenja in žrtvovanja.

Ključne besede: partizanstvo, življenjske zgodbe, NOB, Pepca Kardelj, Zdenka Kidrič, Andreana Družina, 1941–1945

Life Stories of Slovenian Partisans: A Comparative Outline

Abstract: Drawing on archival sources, journalism and other periodicals, private collections, oral testimonies, and scientific literature, the author analyses and presents the marked life stories of three revolutionary women: Pepca Kardelj, Zdenka Kidrič, and Andreana Družina. During the initial formation and the subsequent ambitious expansion of the national liberation movement in the occupied Slovene territory, the selected profiles operated in different positions and assumed military, political, and social functions at various levels of the partisan resistance and the struggle for liberation from the occupier's rule. After the end of the war, they were rewarded for their efforts with high-profile honours, prizes, merits, as well as social and political privileges. What they all have in common is the fact that, at the most critical moment in Slovenian national history, they chose to operate underground, from where they resisted the foreign invader with great effort and to the best of their abilities. This article aims to identify, in a comparative context, the similarities and differences in their personalities, life experiences, events, incidents, and important decisions and actions in the pre-war and war period (1941–1945) in Slovenia, which influenced the

overall shaping of their life paths or stories, filled with a great deal of individual sacrifice and suffering.

Keywords: partisan movement, life stories, NOB, Pepca Kardelj, Zdenka Kidrič, Andreana Družina, 1941-1945

Uvod

Vsebina članka razkriva življenjske zgodbe treh revolucionarnih akterk, ki so se s svojim delovanjem ter lastnim žrtvovanjem in odrekanjem zapisale v zgodovino 20. stoletja. Analiza zajema tri izbrane profile: Pepco Kardelj, Zdenko Kidrič in Andreano Družino. Namen članka je predstaviti podobnosti in razlike v njihovih osebnostnih značajih, življenjskih izkušnjah, dogodkih, pripetljajih in pomembnih odločitvah ter delovanju v predvojnem in vojnem obdobju (1941-1945) na Slovenskem, kar je vplivalo na celovito oblikovanje njihovih življenjskih poti oz. zgodb.

Življenjski zgodbi Pepce Kardelj in Zdenke sta podobni, medtem ko se vsebina zgodbe Andreane razlikuje. Prvi dve sta že med vojno prevzeli najpomembnejše in najvišje politično-vojaške funkcije (zlasti Zdenka Kidrič), tretja akterka pa je k partizanskiemu odporu prispevala na nižjih ravneh boja za osvoboditev izpod okupatorjeve oblasti in je ena izmed redkih žensk, ki je bila v preteklem režimu odlikovana z redom narodnega heroja. Andreana, katere življenje je zaznamovala okrutna smrt njenega očeta, ki so ga sredi vojne zločinsko pokončali ustaši, med drugim spada v skupino partizank, ki so svojo udeležbo v narodnoosvobodilnem boju začele kot vosovke. Skupek vsega omenjenega je tudi razlog za njeno obravnavo. Zdenka Kidrič – slovenska poklicna obveščevalka oz. profesionalna partijska delavka na področju obveščevalne službe – izstopa zaradi svojega odločilnega delovanja v Varnostno-obveščevalni službi (VOS).

Z zgodovino žensk in zlasti življenjskimi zgodbami znanih slovenskih partizank dvajsetega stoletja so se med drugimi ukvarjali Marta Verginella (2006, 2018), Valerija Bernik Burja (2001, 2002), Božo Repe (2003, 2015), Mateja Jeraj (2005), Dunja Dobaja (2004, 2005), Mojca Šorn (2007, 2015), Vida Deželak Barič (1999, 2007), Irena Selišnik (2018), Ana Cergol Paradiž (2016), Maca Jogan (2002), Mateja Ratej (2014), Nevenka Troha (2017), Zdenko Čepič (2017), Damijan Guštin (2006, 2017, 2021) in Ljuba Dornik Šubelj (2004), ki so s svojimi deli v polju slovenskega zgodovinopisja dodali ali osvetlili nekatera biografska področja in življenjske poti slovenskih partizank in aktivistk Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Implementirani znanstveno-metodološki okvir pri razkrivanju življenjskih zgodb Pepce Kardelj, Zdenke Kidrič in Andreane Družine predstavlja raziskovalno delo v Arhivu Republike Slovenije (ARS), kjer je potekalo iskanje, pregledovanje, zbiranje in analiziranje arhivskega gradiva v fondih SI AS 1277 (*Kardelj Edvard - Krištof*) in SI AS 1551 (*Zbirka kopij dokumentov o komunističnem in delavskem gibanju*), ki so se navezovali zlasti na pridobljene dokumente glede Pepce Kardelj. Celotni sklop podatkov iz navedenih fondov uporabnikom zaradi zaprtosti pod zakonsko zaščito o varovanju arhivskega gradiva, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta, ni na voljo. Zaradi tega je bil ponekod raziskovalni vpogled deloma onemogočen. V širok nabor pregledanih in citiranih virov ter znanstvene literature (zlasti znanstvene monografije in poglavja v zbornikih) sem poleg dokumentacije iz zasebne zbirke in ustnih virov (pridobljeno spominsko pričevanje dr. Marjetke Kidrič v letu 2018) vključil še številne članke in strokovne prispevke iz časopisnega oz. revijalnega tiska (*Tribuna*, *Logaške novice*, *Časnik*, *Dnevnik*, *Delo* in *Slovenske novice*) ter znanstvenih revij (*Zgodovina za vse*, *Borec* in *Kronika*). Zaradi pomanjkanja gradiva v zvezi z eno izmed najvidnejših in najdlje

živečih slovenskih revolucionark Zdenko Kidrič je jasno, da je treba njen kompletni življenjski oris pravzaprav še raziskati. Zavaljo tega mi je na pomoč priskočila njena hčerka dr. Marjetka Kidrič, moja daljna družinska sorodnica, za kar se ji iskreno in hvaležno zahvaljujem. Življenjsko zgodbo in pot Andreane Družine analiziram na podlagi objavljenih spominskih zapisov, svoje spomine iz predvojnega in vojnega obdobja je predstavila v treh krajših vsebinskih sestavkih, ter opravljenega intervjuja in temeljne znanstvene literature.

Pepca Kardelj, roj. Jozefa Maček (1914–1990)

Revno otroštvo in zgodnja zaposlitev v Saturnusu

Pepca Kardelj se je rodila 20. februarja 1914 v Spodnji Zadobrovi 34 pri Ljubljani. V rojstni in krstni list je bila vpisana v župniji Deviče Marije v Polju kot Jozefa Maček, zakonska hči Franca Mačka in Marije Marne (SI AS 1277, t. e. 137, a). Izvira iz revne kmečko-delavske družine, v kateri je bilo poleg staršev še šest otrok (Čakarmiš 1990, 9). Oče je bil čevljar, ki je imel v posesti majhno zemljišče, mati pa je bila gospodinja. Revščina in slabe razmere doma so jo prisilile, da se je že kot 14-letna deklica po končanih sedmih razredih osnovne šole leta 1928 zaposlila v ljubljanski tovarni pločevinastih izdelkov (konzerv za živilsko industrijo) Saturnus (SI AS 1277, t. e. 137, 1, b).

Slika 1: Rojstni in krstni list Jozefe Maček s podatki o njenem očetu in materi

Kraljevina Jugoslavija
Regnum Jugoslavia

Štev. 740.
Num.

Škofija ljubljanska
Dioecesis Labacensis

Rojstni in krstni list — Testimonium nativitatis et baptismi

Iz rojstne in krstne knjige župnije (duhovnije)
Extractus e libro natorum et baptizatorum parochiae

Devica Marija v Polju.

Zvezek VIII. stran 315. Štev. 17.
Tomus pagina numerus

Leto, mesec in dan	rojstva nativitatis	20.2.1914. /entisočdesetstot februar dvajseti./
Annus, mensis, dies	krsta baptismi	20. februar 1914.
Kraj rojstva (ulica, h. št.) Locus nativitatis		Spodnja Zadobrova 34.
Ime otrokovo Nomen infantis		J o z e f a
Zakonski, nezakonski sin, hči Legitimus, illegitimus, filius,		zakonska hči
očeta patris		M a č e k Franc, kajzar, čevljar, rim-k.
Nom. con. matris		Marn Marija, rimskokatoliška.
Krstno in rodbinsko ime, stan botrov Patrini		Maček Anton, posestnik, tesar. Maček Frančiška, njegova žena.
Krstitelj Baptizans		Müller Janez, župnik.
Pripomba o birni, poroki itd. (Can. 470, § 2) Adnotatio de confirmatione, matrimonio etc. (Can. 480, § 2)		Birmana 15.5.1921 v Ljubljani. <i>1. obrn!</i>

V dokaz resničnosti lastnoročni podpis in uradni pečat.
In quorum fidei subscriptio manu propria et sigillum officii.

Župni urad Ex officio parochiali

Dev. Mar. v Polju, dne 4. julija 1939.

Kolek in taksa 30 Din.
Bol. cum taxa

Št. 19 Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani. 692 23

Vir: SI AS 1277, t. e. 137, 4. 7. 1939.

Slika 2: Tretja stran poslovne knjižice Josefine Kardelj s podatkom o doseženi izobrazbi. Knjižico je izdala občina Device Marije v Polju v Kraljevini Jugoslaviji, 23. 8. 1939.

4

Стручна спрема. — Stručna sprema. — Strokovna izobrazba.

8	Учење — Učenje Učenje	од до od do
	Положио испит за Položio ispit za Položil ispit za	занатског помоћника занатског помоћника rokodelskega pomočnika занатског мајстора занатског мајстора rokodelskega mojstra
9	У којем предузећу је свршио учење U којем предузећу је свршио учење V katerem podjetju је končal učenje	
10	Опште и стручно школовање Opće i stručno školovanje Splošna in strokovna šolska izobrazba	<i>7 raz. osn. šole</i>
11	Друго стручно образовање Drugo stručno obrazovanje Друга strokovna izobrazba	
12	Нарочита спрема (шоферски, пилотски испит и слично) Naročita sprema (šoferski, pilotski ispit i slično) Posebne sposobnosti (šoferski, pilotski ispit in slično)	

Попуњава власт или установа која издаје пословну књижицу.
Popunjava vlast ili ustanova koja izdaje poslovnu knjižicu.
Izpolnjuje oblastvo ali ustanova, ki izdaja poslovno knjižico.

Vir: SI AS 1277, t. e. 137.

Prvega dne jo je v podjetju s približno 300 zaposlenimi sprejel mojster Franc Leskošek (pozneje partizan Luka)/Peter Strugar (1897–1983) in ji zaradi šibkega videza svetoval, naj raje ostane doma (Čakarmiš 1990, 9). Osnovnošolskih dni se je spominjala predvsem po 1. maju, ko so lahko prišli v šolske prostore bosí, čeprav je bil zunaj sneg, potem pa so si med sovrstniki čevlje izmenjevali in si jih drug drugemu posojali. Ker ji je bil oče čevljar, je bila Pepca seveda v veliki prednosti (Člani novinarskega krožka 1982, 3). Že v Saturnusu se je pridružila delavskemu gibanju, leta 1934 je postala funkcionarka sindikalne podružnice in nato delavska zapupnica, kar je ostala do leta 1937, ko so jo jugoslovanske oblasti s te funkcije razrešile zaradi »sumljivega obnašanja«. Že leta 1935 oz. pri svojih zgodnjih 21 letih je bila na predlog svojega bratranca Ivana Mačka sprejeta v Komunistično partijo Jugoslavije – v partijo jo je sprejela tovarišica Zdenka Kidrič. V partijo je vstopila brez slovesnosti, nageljčka in izkaznice (SI AS 1277, t. e. 138, 1; Čakarmiš 1990, 9).

Nerazdružljiva z ideologijo: srečanje na Čebinah, poroka z Edvardom Kardeljem in prvo prestajanje zaporne kazni

Pepco so v skladu z Zakonom o zaščiti države (*Obznana*) prvič zaprli že leta 1936, ko se je udeležila zbiranja komunističnih prostovoljcev za špansko državljansko vojno. Po enotedenskem prestajanju zaporne kazni so jo izpustili zaradi pomanjkanja dokazov. Ko je prišla znova na prostost njena dejavnost znotraj partije ni ugasnila. Leta 1937 se je udeležila še protiljotičevskih protestov, zaradi česar so jo znova spravili za zapahe. Še istega leta se je udeležila prvega partijskega (ustanovnega) kongresa, v okviru katerega se je na Čebinah zasnoval Centralni komite Komunistične partije Slovenije (v nadaljevanju CK KPS), (SI AS 1277, t. e. 137, Pepca Maček, poročena Kardelj, 2, b), ki je med letoma 1937 (ustanovni kongres KPS) in drugim

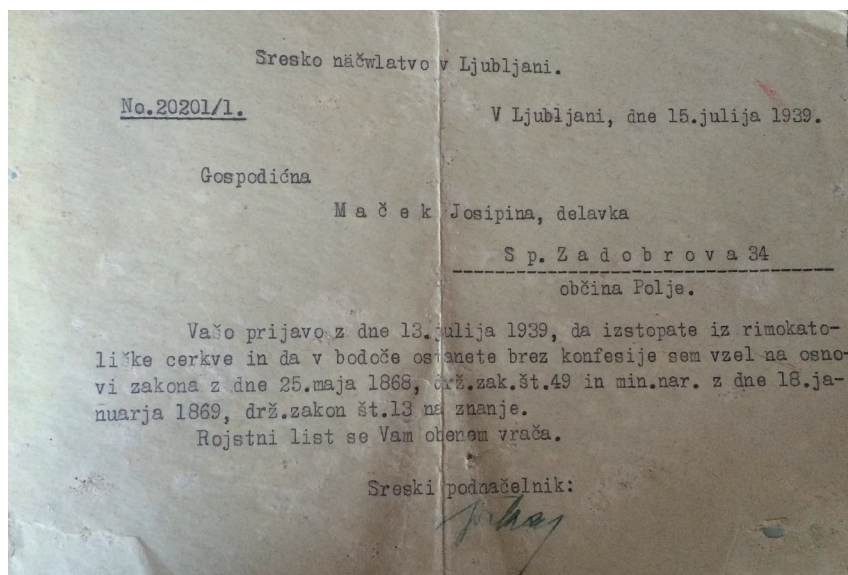
kongresom KPS leta 1948 deloval kot najvišji partijski organ (Barič 2007, 79). V navedenem razdobju je doživljal velike kadrovske spremembe, pogojene z vojnim dogajanjem. Člani prvotnega vodstva, formiranega že pred začetkom druge svetovne vojne na Slovenskem na tretji partijski konferenci junija 1940 na Vinjah in konstituiranega na ustanovnem kongresu, so bili: Franc Leskošek (znova izvoljeni sekretar), Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Miha Marinko, Tone Tomšič, Vida Tomšič, Stane Žagar, Oskar Kovačič, Miloš Zidanšek, Lojze Hohkraud, dr. Jože Potrč, Jože Lacko, Pepca Kardelj, Boris Kraigher, Tone Dolinšek, Ignac Tratar, Franc Salamon, Albin Vipotnik, Vencelj Perko, Jože Mihelčič, Viktor Stopar, Štefan Kovač, Slavko Šlander, Rudi Zupanc, ing. Janez Marentič, Franc Farčnik, Leon Novak, Angela Ocepek, Jože Ažman, Maks Strmecki, Maks Henigman. Vsi omenjeni še niso bili polnopravni člani, temveč kandidati za člane CK KPS. Med kandidati so bili: Rudi Zupanc, Maks Henigman, Leon Novak, Albin Vipotnik in Slavko Šlander (Barič 2007, 79–80).

Tedanji sekretar CK je bil Franc Leskošek – mojster iz Saturnusa, ki je Pepci najprej svetoval, naj si raje poišče kakšno drugo delo. Življenjska usoda je poskrbela za zanimiv obrat. Pepca je na tem srečanju postala edina ženska članica komiteja (Čakarniš 1990, 9). Organizacijo in izvedbo ilegalnega ustanovnega kongresa slovenske komunistične partije 17. in 18. aprila 1937 je na Titovo zahtevo prevzel Edvard Kardelj, ki se je s tem namenom vrnil iz tujine. Čebinski kongres je močno zaznamoval življenje Pepce in Edvarda, saj sta se na tem ustanovnem sestanku KPS še dodatno zblížala. Pepca in njen bodoči partner sta postala člana CK KPS in se odslej redno udeleževala številnih partijskih sestankov. Avgusta 1939, mesec dni pred vdorom Hitlerjevih armad na Poljsko, sta se poročila.³ Civilna

³ Že 13. julija 1939 je Pepca na Sresko načelstvo v Ljubljani vložila zahtevek za izstop iz Rimskokatoliške cerkve (SI AS 1277, t. e. 136, No. 20201/1, 13. 7. 1939).

poroka jima je bila sprva onemogočena, saj je Edvard že prej izstopil iz Rimskokatoliške cerkve, tedanja banska uprava Dravske banovine pa civilnih porok med kristjanom in nekristjanom ni dovoljevala in jih je štela za neveljavne. Po pritožbi, ki ji je bilo ugodeno, sta za izvedbo poroke uspela pridobiti dovoljenje banskih oblasti (SI AS 1277, t. e. 136, II. Štev. 23.171/1). Za svoje poročno potovanje sta kolesarila do Bohinja, oba sta namreč oboževala vožnjo s kolesom (Čakarmiš 1990, 9). Odtlej sta bili njuni življenjski in politični zgodbi nerazdružljivi, kar ji je Edvard tudi lepo poudaril, ko je v času ženi-ne konfinacije pisal v Bilečo: »Moraš priznati, da so redki ljudje, ki so tako popolnoma zlili svoje življenje v eno kakor midva in zato si vedno mislim, da se tu ne more ničesar zgoditi, kar bi porušilo to povezanost« (Ratej 2014, 71).

Slika 3: Potrdilo Josipine Maček o izstopu iz Rimskokatoliške Cerkve in odvzemu konfesije

Vir: SI AS 1277, t. e. 137, No. 20201/1, 15. 7. 1939.

Pepca se je po vojni dobro spominjala, kdaj in kako sta se prvič srečala. Deževnega februarskega dne leta 1937, ko je prejela nalogo, naj počaka tovariša Kardelja (slednji se je malo pred tem vrnil iz Sovjetske zveze) na javki izza podjetja Saturnus, kjer je bila zaposlena do leta 1938. Takrat ga je srečala prvič (SI AS 1277, t. e. 136, 7-9). Kardelj je bil v tistem času nastanjen pri Vidi Tomšič (še prej pa pri materi Borisa Ziherla), Pepci pa so takrat dali nalogo, da ga poveže z lokalnim partijskim vodstvom (Čakarmiš 1990, 9). Njen mož Edvard je v povojnem pričevanju in spominjanju na začetke njunega ljubezenskega razmerja razkril še smešno anekdoto (ibid., 10): »Sjećam se kako sam s Pepcom lutao po zadobravškim pašnjacima. Skotrljao sam se zbog tame i nepažnje u neku jamu. Sjećam se da je prvo što sam ugledao, kada sam se izvukao iz nje, bilo lice tadašnjeg člana Pokrajinskog komiteta, Pepce Maček, koja se tresla od smijeha.«⁴

Zgolj dva meseca pozneje sta na ustanovni kongres KPS na Čebinah (17. april 1937) prispela skupaj. Na dolgo pot iz Ljubljane do trboveljskih Čebin sta se z Leskoškom in Tratarjem odpravila kar s kolesom – kolesa so nato pustili blizu Trojan, nakar so pot sredi najhujšega naliva nadaljevali peš (SI AS 1277, t. e. 136, 7-9).

Zaradi ilegalnega druženja z vodilnimi komunisti je leta 1938 po izdajstvu (še danes se ne ve, kdo je bil izdajalec) izgubila službo v Saturnusu, nato pa je bila skupaj z možem aretirana zaradi pomembnih funkcij znotraj KP in za štiri mesece poslana za zapahe. Pepca je v zaporu gladovno stavkala (osem dni

⁴ »Spomnim se, kako sem se s Pepco potepal po zadobrovskih pašnikih. Zaradi teme in neprevidnosti sem padel v neko jamo. Spominjam se, da je bilo najprej, kar sem zagledal, ko sem se izvlekel iz jame, obraz takratne članice pokrajinskega komiteja Pepce Maček, ki se je tresla od smeha.«

ni ničesar pojedla), kmalu zatem pa so jo oblasti izpustile zaradi nezmožnosti potrditve krivde. V tovarno Saturnus se zaradi posredovanja kraljevih oblasti ni mogla več vrniti. Za obdobje šestih mesecev je postala brezposelna, nato si je svojo novo službo uspela poiskati v ljubljanski tekstilni tovarni Eifler, kjer je nadaljevala svoje politično delo. Ni trajalo dolgo, ko so Pepco znova aretirali in jo leta 1940 skupaj z njenim možem vrgli v zapor, tokrat v Bilečo (SI AS 1277, t. e. 137, 2, b).

Konfinacija v Bileći

Pepcina konfinacija se je začela februarja 1940, ko so jo državne oblasti obsodile na trimesečno prestajanje kazni v taborišču Bileće (SI AS 1277, t. e. 137, 2, b). Policija jo je ujela in aretirala 7. februarja, takoj zatem pa odvedla v šempetersko kasarno. Tam je bila zaprta nekaj dni, nato so jo v skupini z drugimi odpeljali v Bilečo (SI AS 1277, t. e. 135, 14). Arhiv Republike Slovenije, natančneje fond SI AS 1551, hrani številna pisma, ki potrjujejo obsežno korespondenco med ujetu Pepco in njenimi najbližjimi. Pepcina mama Ivana Maček jo v pismih bodri in prepričuje, da bo njena hčerka kaj kmalu oproščena. Mama ji zagotavlja, da se vsi trudijo po svojih najboljših močeh, da jo spravijo čim prej ven (SI AS 1551, t. e. 106, februar 1940).

Sestra Tilka ji je pisala 25. februarja in 21. marca 1940, obakrat iz Stražišča. Iz korespondence izvemo, da se sestra opravičuje Pepci, ker je tako dolgo odlašala z odgovorom na poslano kartico in ji obljublja, da se bo glede tega izboljšala. Tilka je svoji sestri kupila bluzo in jo poslala v Bilečo, kjer je bila konfinirana Pepca. V pismu še izvemo, da so ravno tisti čas v Kranju aretirali

Toneta Haceta (1917–1988),⁵ kar je bilo sodeč po zapisanih besedah Pepcine sestre prava senzacija. Kranjčani naj bi bili sodeč po njenem pisanju ponosni, da so ga aretirali ravno v Kranju. Pisma so sicer polna spodbudnih, motivacijskih in pozitivnih besed (SI AS 1551, t. e. 106, 21. 3. 1940, 25. 2. 1940).

Med pisemsko korespondenco so morda najbolj nazorna Pepcina situacijska poročila jugoslovanskemu notranjemu ministru, slovenskemu nasledniku Antona Korošca Francu Snoju iz Gornje Radgone (Rahten 2022, 461–462) o stanju in nedopustnem zaporniškem režimu v Bileći. Kardeljeva žena ministru najprej pojasnjuje, da se ji godi velika krivica, saj se državljana Kraljevine Jugoslavije brez sodne razzodbe ne sme pregnati iz pristojnega kraja oz. lokacije prebivanja po krivem obtoženega. Navaja, da so jim bili s konfinacijo v tako oddaljenem kraju popolnoma onemogočeni stiki s svojimi družinami in ljubljenimi, saj so potni stroški za morebitne obiske previsoki. V nadaljevanju ga prosi za razveljavitev odločb prvostopenjskih oblasti, ki so Pepci in drugim odredile prisilno bivališče v Bileći. V drugem delu pojasnjuje, da tukaj ne gre za primer konfinacije (prisilno bivanje na točno določenem območju), temveč za mnogo hujšo obliko človeškega kaznovanja. Zadržani v Bileći se niso smeli prosto gibati in zadrževati po taborišču, ki je bilo ograjeno z zidom, glavne in stranske

⁵ Najbolj drzni slovenski predvojni zločinec in razbojnik iz Podcerkve na Notranjskem. V času pred drugo svetovno vojno je ropal bogate in dajal revežem, zato je veljal za slovenskega Robina Hooda. 31. marca 1941 se je zoper njega začel odmevni sodni proces, na katerem ga je pred poroto ljubljanskega sodišča zagovarjal pravnik Igo Gruden. Po štirih dneh je bil obsojen na dosmrtno ječo, ki pa je ni nikoli v celoti odslužil. Leto dni po koncu vojne je bil po domnevnem posredovanju njegovega brata Matvža Haceta, politkomisarja 14. divizije, izpuščen na prostost. Med vojno si je Slavc Pintar – Hace, vodja manjšega dela Revirske čete, za kratek čas nadel ime po Tonetu Hacetu (Sečen 2015; Požun 1961, 178).

vhode pa je stražila močna vojaška posadka. Opravljati so morali prisilno delo, kar je Pepca označila za »*vrhunec omejitve naše osebne svobode*«. Hrana je bila slaba in nezadostna, vse skupaj pa je bilo s pomočjo podhranjevanja na meji namenskega telesnega izčrpanja. Zdravstvene razmere, razsvetljava (dovoljena je bila zgolj uporaba hlevske petrolejke) in higiena (onemogočeno redno kopanje, odsotnost pralnice itn.) so bili skrajno nezadovoljivi. V spisanih poročilih je prikazana grozljiva situacija, kjer v eni majhni sobi prebiva 20 konfiniranih Slovencev. Dopisovanje in sprejemanje obiskov je bilo dovoljeno, a v močno omejeni in strogo cenzurirani obliki. Za povrh vsega jim je bilo prepovedano petje. Situacijska pisma so bila podpisana v imenu vseh konfiniranih Slovencev (SI AS 1551, t. e. 106, leto 1940).

Edvardova pisma so zgodba zase. V njih se poleg ljubezni in sočutja do zaprte žene ter njenega političnega motiviranja zrcali zlasti moževa zaskrbljenost nad pustošenjem Hitlerjevih armad, ki so v tistem času napadle Dansko in se začele pripravljati na velike kopensko-pomorske operacije proti Norveški in Švedski. Na romunskih severnih mejah se je med drugim začela močna koncentracija nemških čet, kar je s strahom navdajalo celotni prostor Balkanskega polotoka. Iz njegovih pisem dobimo tudi širšo sliko dogajanja zunaj jugoslovanskih državnih meja (SI AS 1551, t. e. 106, 9. 4. 1940, 13. 4. 1940). Iz odposlane vsebine je razvidno, da je znal biti Edvard do svoje partnerke precej pokroviteljski. 13. aprila 1940 je zapisal: »Upam, da bom medtem dobil kaj od Tebe. Piši marljivo in čimveč, drugače se bova skregala, čeprav sva daleč drug od drugega« (SI AS 1551, t. e. 106, 13. 4. 1940). Za 1. maj, praznik delavcev, ji je pihal na dušo, naj se čim več uči (SI AS 1551, t. e. 106, 13. 4. 1940). Edvardovi najtesnejši sodelavci so mu očitali ženinino nizko raven izobrazbe, čemur pa ni posvečal pretirane pozornosti in se s takšnimi skeptičnimi očitki ni obremenjeval. Storil je

namreč vse, kar je bilo v njegovi moči, da ji je pomagal k boljši izobrazbi. V Bilečo ji je med drugim poslal rusko jezikovno vadnico in slovensko slovnico z natančnimi navodili glede učenja pravopisa. Pokaral jo je, naj mu v pismih ne piše več »*klup*« ali »*klub*« namesto pravilnega »*kljub*«. Pepca se je trudila ter ga zvesto poslušala in upoštevala (Ratej 2014, 71).

Za njeno izpustitev se je v začetku maja 1940 vključila še slovenska sekcija Jugoslovanske ženske zveze, v kateri je bilo prisotnih več 100 ženskih društev. Angela Vode je za Pepcino osvoboditev iz Bileče pismeno prosila celo predsednika vlade Dragišo Cvetkovića (SI AS 1551, t. e. 106, leto 1940). Pepca je v zaporu v Bileči, kjer je preživela natanko tri mesece, skupaj z drugimi ujetniki prvič zapela slavno »Bilećanko«. Med konfiniranci je bila edina pripadnica ženskega spola, kar pa je ni omejevalo pri tem, da se ne bi pridružila 11-dnevni gladovni stavki slovenskih konfinirancev, ki so v času upora pili zgolj vodo. Poleg Slovencev je bila največja skupina zaprtih v Bileči iz Srbije: Ivan Milutinović, Moša Pijade, Todor Vujasinović, Nedeljkić in številni drugi (SI AS 1277, 13–14; Lokar, 1990, 2). Namen postavitve taborišča v Bileči, ki ga je dovoljevala *Obznana*, je bil jasen: popolna izolacija, uničenje posameznikovih idej komunizma, njegovo prešolanje ter prevzgoja (SI AS 1277, 15–16).

Zaporništvu ni konca: iz jugoslovanskega lagerja v okupatorjeva kazenska taborišča

Po vrnitvi iz Bileče sta se skupaj z možem odpravila v Zagreb, kjer sta v ilegali preživela natanko leto dni. 22. marca 1941 se jima je rodil prvi otrok Borut Kardelj (1941–1971). Nemški napad na Jugoslavijo je dočakala v Zagrebu, kjer se je skrivala s svojim deset dni starim sinom. Zatem se je z otrokom vrnila v Ljubljano, kjer je prevzela funkcijo sekretarke rajonskega komiteja za Bežigrad,

ki jo je opravljala od oktobra do 9. decembra 1941, ko jo je italijansko vojaško sodišče obsodilo na osemnajst let ječe. Pepca je to obdobje opisala za najtežje. Najhuje ji je bilo, ko je morala po začetku nemške okupacije seliti sebe in svojega otroka od hiše do hiše, venomer odvisna od sočutnih in srčnih ljudi, ki so jima bili pripravljene pomagati. Pri tem ni smela nikoli razkriti svoje prave identitete (SI AS 1277, t. e. 137, 18–19). Povedala je, da gre za spomine, ki jih ne bo nikoli pozabila:

To, kako sam vukla dete od kuće do kuće, jer mi smo sve do okupacije Nemaca imali malo postojaniji stan u Zagrebu [...] Kada je okupacija nastala ja am ostala u Ljubljani sa detetom i tako sama pronalazila stanove i ljude koji su hteli da me primaju. Nikada pod svojim imenom. Kakva sam sve imena imala to se skoro ne pamti. [...] Najteži momenat je bio kada su me uhapsili u Ljubljani. Ja sam znala gde mi je dete.⁶

Po njeni aretaciji decembra 1941 je sina Boruta pustila na varnem pri daljni sorodnici. Precej časa ni vedela, kako je z njim, dokler ni prejela obvestila, da je bil iz varnostnih razlogov premeščen k drugim sorodnikom in številnim drugim družinam. Otroka je zopet videla šele leta 1945, ko je imel pet let (SI AS 1277, t. e. 137, 18–19). Sin Borut je bil torej med vojno ilegalček. Ob njegovem srečanju z očetom Edvardom leta 1942, ko je bil Borut star nekaj več kot leto dni, ga sin ni poznal. Toda oče ga je pridobil na svojo stran tako, da se je z njim igral, smejal in na vrtu nabiral češnje (Repe 2003, 232).

⁶ »To, kako sem vlekla otroka od hiše do hiše, saj smo imeli do nemške okupacije bolj stabilno bivalno okolje v Zagrebu [...] Ko se je začela okupacija, sem bila z otrokom v Ljubljani, kjer sem našla stanovanja in ljudi, ki so me sprejeli medse. Nikoli pod svojim imenom. Skoraj se ne spominim vseh imen, ki sem jih imela. [...] Najtežje mi je bilo, ko so me aretirali v Ljubljani. Vedela sem, kje je moj otrok.«

Nemci in Italijani so jo mučili in strpali v več zaporov – v glavnem italijanske (Benetke, Parma in Perugia),⁷ od koder je pobegnila decembra 1943, nekaj mesecev po kapitulaciji Italije. Na poti proti Kočevskemu Rogu (Glavni štab Narodnoosvobodilne vojne in partizanskih odredov Slovenije) je poiskala partizanske enote, ki so ji omogočile prihod na Dolenjsko, kjer je živela in delala do oktobra 1944 kot članica CK KPS, šefinja kontrolne komisije pri CK KPS, pozneje pa še kot šefinja kadrovskega oddelka (SI AS 1277, t. e. 137, 2-3; Čakarmiš 1990, 9). Med okupacijo se je na Dolenjskem udeležila še 5. tečaja partijske šole pri CK KPS, ki je potekal med 20. marcem in 15. majem 1944. Izprašano snov je obvladala za »prav dobro«, za njeno marljivost pa je prejela oceno »zelo marljiva« (SI AS 1277). Moža ni videla vse do začetka leta 1944, ko sta se srečala v Gorskem Kotarju, kamor se je Pepcin mož vrnil iz Bosne (Čakarmiš 1990, 9). V drugi polovici leta 1944 je od moža prejela sporočila, naj ga obišče v Bariju. Pritrdila je in Rusi so jo odpeljali tja kar z letalom (Člani novinarskega krožka, 3). Med osvobajanjem Beograda oktobra 1944 sta se skupaj z možem vrnila v porušeno jugoslovansko prestolnico, kjer se je Pepca za dva meseca zaposlila v krajevnem komiteju »Kara-burma«. Po zasnovi sindikatov je postala tudi članica Glavnega odbora JSRNJ in članica Sindikalne komisije pri CK KPJ (SI AS 1277, 3, b). Za Pepco je bilo v obdobju narodnoosvobodilne vstaje najhujše takrat, ko so jo Nemci zaprli v Begunjah na Gorenjskem, pri čemer so se želeli polastiti še njenega sinčka. »Če bi ga našli, bi ga mučili, da bi jaz izdala. Najtežje mi je bilo tista dva dni, ki sem ju preživela v neki kleti v bližini Ljubljane. Vedela sem, da je sin skrit, toda nisem vedela, če je dovolj skrit. Dva dni sem trepetala,

⁷ V noči na 10. december 1941 so jo skupaj z Vido Tomšič aretirali, obsodili na visoke zaporne kazni in odpeljali v italijanske kaznilnice (Bernik 2001, 49).

da bi jim sinček ne padel v roke. Najtežja je bila bitka za otroka« (Člani novinarskega krožka, 3).

Življenje po vojni

Po koncu druge svetovne vojne si je Pepca prizadevala za ustanavljanje krajevnih skupnosti, bolj humane soseske, družbeno prehrano in samopostrežne trgovine. Med drugim je postala članica raznih aktivov, članica Sveta federacije, prejela pa je tudi čin podpolkovnice v rezervi (Čakarmiš 1990, 9). Za vojne zasluge so ji bila priznana številna pomembna odlikovanja: Partizanska spomenica 1941, Red bratstva in enotnosti I./II. stopnje, številna odlikovanja za hrabrost, narod z zlato zvezdo, z zlatim vencem, plakate občine Šiška, plaketo Ilegalca, priznanja OF, zlati znak Sindikatov in posebno listino kot predsednici Koordinacijskega odbora Krajevna skupnost in družina (SI AS 1277, 6; Čakarmiš 1990, 9).

Pepcino povojno življenje v Beogradu (družina Kardelj je živela poleg Titove rezidence na Užički, nekdanji Romunski ulici) je znano tudi po sporih s Titovo soprogo Jovanko Budisavljević. Jovanka, ki si je leta 1952 nadela priimek Broz, naj bi postajala čedalje ošabnejša, kar pa nikakor ni bilo po godu Kardeljeve žene. Zgodovinar Božo Repe navaja, da je revija AS poročala, da ji je Pepca celo dejala, da »kaj se tako bahaš s svojimi zizami«. Titova soproga ji seveda ni ostala dolžna. Iz kleti je Pepci zmetala vsa jabolka, ki jih je tam hranila, pri Titu pa naj bi poskrbela, da je Pepci za obdobje osem let preprečila vstop v beograjsko predsedniško rezidenco in snidenje s samim Titom (Repe 2003, 249). Dejstvo pa je, da sta se morali »Josipova Jovanka« in »Edvardova Pepca« vse do poroke med Jovanko in Josipom Brozom leta 1952 dobro razumeti, saj ji je še takrat Kardeljeva gospa izbirala poročno obleko (Grgič 2013). Sodeč po pričevanju Nade, Jovankine mlajše sestre, naj bi bila Pepca ljubosumna na njeno očitno lepoto (Klemenčič 2015).

Odhod v pokoj in postopno umikanje iz javnega življenja

Predsedstvo Centralnega sveta Zveze sindikatov Jugoslavije ji je od 1. julija 1963 odobrilo pokojnino v višini 109.512 dinarjev mesečno. V znesek je bil všteti tudi mesečni dodatek v višini 20.000 dinarjev mesečno. Za vse vojne napore in posebne zasluge je ob prejemu prve pokojnine prejela še izjemni dodatek, ki je znašal 255.900 dinarjev (SI AS 1277, Rešenje, 05-4954/1, 1-2). Tako je spadala med upokojenke z najvišjimi pokojninami v državi. Od 1. 1. 1987 se je njena pokojnina še povišala in odtlej znašala 400.000 dinarjev mesečno. To je bila tako imenovana izjemna pokojnina, ki jo je prejela v znak priznanja za izjemne zasluge v predvojnem revolucionarnem delavskem gibanju, v NOB in pri povojni graditvi socializma, njeno razliko (med redno in izjemno) pa je bremenilo republiški proračun SR Slovenije (SI AS 1277, Odločba, 191-08/87-2, 15. 1. 1987).

Leta 1971 jo je doletela tragična smrt njunega sina pesnika Boruta (samomor z ustrelitvijo v tacenski vili med decembrsko zabavo leta 1971), leta 1979 pa je umrl še njen mož Edvard, ki mu je naslednje leto sledil še sam Tito. Obe soprogi dveh najpomembnejših mož v povojni Jugoslaviji sta postali osamljeni vdovi (Ratej 2014, 72; SI AS 1277, 27. 2. 1986. 360-05/85-1/2, 2, Odločba). Po moževi smrti leta 1979 je Pepca praktično izginila iz javnega življenja. Zahajala naj bi celo v pleterski samostan in iskala duhovno tolažbo pri sv. Tereziki (Emeršič 2016). Ob začetku procesa demokratizacije slovenskega političnega prostora v osemdesetih letih 20. stoletja je postala javno vse bolj zaničevana in izolirana (Ratej 2014, 72). Po Edvardovi smrti je Pepca v znak spoštovanja do življenjskega dela, energije in truda njenega moža v brezplačno uporabo prejela stanovanjsko enodružinsko hišo Vila Vikrče v Tacnu št. 112 (v kateri so Kardeljevi živeli že prej) z vsemi pripadajočimi objekti in vrtom ter avtomobil iz

voznega parka Protokola v Izvršnem svetu Skupščine SR Slovenije (Ratej 2014, 72; SI AS 1277, 27. 2. 1986. 360-05/85-1/2, 2, Odločba). Stroški telefonov, vzdrževanja in ogrevanja objekta so bremenili Protokol (SI AS 1277, Odločba, 4. 4. 1979, 36-2/62). Način, kako si je Kardeljeva družina pridobila približno 400 m² ogromno vilo pod Šmarno goro, ki je med drugim imela manjši bazen, veliki vrt in ptičnico, seveda ni bil pošten. Šlo je za krivično dejanje do njenih nekdanjih lastnikov. Pod okriljem nacionalizacije (prisilnega podržavljenja lastnine) so dotedanjega lastnika podjetnika Ivana Seuniga skupaj z njegovo družino leta 1947 prisilili v podpis menjalne pogodbe, s katero so se morali preseliti v precej manj vredno tristanovansko vilo v Rožni dolini. Pepca je v Tacnu na stroške države živela do leta 1991 (Pahor 2011). Jože Seunig, zakoniti dedič in vnuk lastnika Ivana Seuniga, je podal izjavo, da se še vedno spominja, kako si je njegov dedek pol leta pred smrtjo, ko je bil Edvard še živ, želel zgolj ogledati hišo, ki jo je leta 1940 zgradil z lastnimi rokami. Pregnana sta bila z brzostrelkami (K. K. 2013). Najbrž je imela Pepca v mislih tudi takšna krivična početja, ko je dolgo časa po vojni dejala: »Seveda smo grešili, toda v tistih krutih časih smo menili, da ravnamo prav. Kasneje je lahko soditi« (Čakarmiš 1990, 9). Takšni spodrsaljaji so bili takrat »nekaj povsem običajnega«, je še dodala (Čakarmiš 1990, 9). Potreba po lastnem udobju je ne glede na skrajno krivični odvzem lastnine odločilno pretehtala; proti pravim lastnikom, ki so si želeli zgolj ogledati svoje nekdanje zemljišče, se je celo namerilo orožje. Po dolgotrajnih postopkih pravedanja in vztrajanja v denacionalizacijskem procesu, trajajočem več kot petnajst let, se je zapuščena in propadla vila v letu 2011 vrnila štirim zakonitim dedičem (Pahor 2011).

»Narodna pomiritev zdaj« in smrt

Za obdobje Pepcinega življenja po moževi smrti je marsikaj zavito v skrivnost in ostaja nepojasnjeno. Med drugim se pojavljajo številne nepotrjene govorice, ki še dodatno burijo duhove. Tik pred svojo smrtjo si je dovolila svojo najočitnejšo in najostrejšo javno kritiko na račun komunističnega režima in njegovih preteklih zločinov. V *Tribuni* je 26. marca 1990 objavila nazoren članek z naslovom »Narodna pomiritev zdaj«, v katerem je javno obsodila povojni režim, komunistične zločine in njihove glavne akterje. Pepca nadalje navaja, da ti zločinci sedaj zasedajo visoke državniške funkcije, so nosilci najpomembnejših odlikovanj in povečini člani ZKS. Vsem tem je v objavljeni vsebini prenesla opozorilo, da bodo morali za storjene krivice odgovarjati pred sodiščem. Dotaknila se je najboljčutljivejše tematike: okrutnega poboja domobrancev in njihovega spremstva (nedolžnih otrok in nič krivih mater) ter številnih zavednih Slovencev, ki po njenem prepričanju naj ne bi bili aktivno udeleženi v vojni. Od Predsedstva zahteva obširne kritične preiskave, objavo imen žrtev in lokacij njihovega pokopa ter navsezadnje izplačila odškodnin preživelim svojcem. Spodaj se je podpisala s svojim dekliskim priimkom: »Pepca Maček« (Maček 1990, 3).

4. aprila 1990, dober teden dni po objavi članka in štiri dni pred prvimi demokratičnimi volitvami v povojni Sloveniji,⁸ je Pepca zadel srčna kap (Mavsar 1990, 2). Manj kot tri tedne po objavi omenjenega članka, 15. aprila 1990, je bila že na smrtni postelji (Ambroz Kodelja Journal 2015). Pogreb je bil na deževen dan 19. aprila 1990 na ljubljanskih Žalah (Bogart 1990, 1).

⁸ Pepca je pravilno napovedala, da bo na teh volitvah zmagala koalicija DEMOS, medtem ko bodo komunisti poraženi.

Slika 4: Portret Pepce Kardelj v povojnem obdobju

Vir: SI AS 1277, Kardelj Edvard – Krištof (1926–1990).

Zdenka Kidrič, roj. Marjeta Armić (1909–2009)

Marjeta je bila rojena 20. septembra 1909 v Ljubljani v malomeščanski družini s šestimi otroki. Oče Maksimiljan je bil trgovski potnik in zastopnik podjetja, ki se je ukvarjalo s prodajo moških srajc, medtem ko je bila mama šivilja. Družina je bila dokaj dobro situirana in ni živela v pomanjkanju, vse dokler so se v družinsko blagajno redno stekali očetovi dohodki. Po očetovi smrti leta

1916 (Marjeti je bilo tedaj komaj sedem let) so se prilivi močno zmanjšali in družina je zašla v finančne težave. Štiri leta pozneje je številno družino doletela nova tragedija. Zgodnja smrt njihove matere jih je pahnila v brezup in še dodatno povečala finančno stisko. Breme vseh skrbi in odgovornosti za preživetje družine si je na svoja pleča za nekaj časa naložila najstarejša sestra, ki je pozneje umrla v enem izmed nacističnih koncentracijskih taborišč. Zaradi pomanjkanja denarja je morala Zdenka že kot mladoletnica oditi k nunam, nakar ji je še uspelo dokončati trgovsko šolo – za kaj več enostavno ni bilo denarja. Po opravljeni šoli si je v vlogi odvetniške nameščenske našla delo v pisarni odvetnika Lokarja v Ljubljani. Zdenka je Lokarja opisala kot izjemnega človeka in strastnega lovca. V Lokarjevi pisarni je v letu 1930 spoznala tudi poznejšega moža Borisa Kidriča, ki so ga takrat po prizadevanju njenega delodajalca izpustili iz zapora. Boris je v tem času prebiral ogromno knjig, ljubil filozofijo in se nezadržno navduševal nad idejami komunistične ideologije. Oče France je poslal sina Borisa v času njegovega otroštva k svojemu znancu Lokarju loviti kamniško divjad. Boris in Zdenka sta se srečala v odvetnikovi pisarni in se zaljubila (Šubelj 2004, 163; Kidrič 2018).

Predvojno delovanje

Marjeta (ilegalni partizanski imeni: Marjeta in Ana) je vstopila v Komunistično partijo Jugoslavije (v nadaljevanju KPJ) v najbolj neprimernem času – že leta 1930, ko se je jugoslovanski kraljevi režim v obdobju šestojanuarske diktature odločil, da partijo uniči. Vodilna struktura komunistične organizacije je bila v tistem času dodobra razbita – vodilni komunisti so bodisi zbežali bodisi bili pahnjeni v zapore. V teh težkih pogojih je Marjeta od leta 1934 vodila slovensko Rdečo pomoč (Šubelj 2004, 163), s čimer je tvegala zapor in preganjanje. Pollegalna humanitarna organizaci-

ja je skrbela za zaprte politične jetnike, brezposelne, preganjane in njihove družine ter jim nudila razne oblike pomoči: zbiranje prispevkov, obveščanje javnosti o razmerah v zaporih, sodelovanje v mednarodnih akcijah itn. (Komelj 2008, 10) Istega leta je začela sodelovati z Josipom Brozom, za katerega je prevzela skrb in odgovornost za njegova ilegalna stanovanja, vzdrževanje kurirske zveze med njim in Milanom Gorkičem ter tehnično sodelovanje pri pripravah na partijske konference v Sloveniji. Leta 1935 je bila skupaj z Ivanom Mačkom poslana na šolanje v Sovjetsko zvezo, kjer je obiskovala ženski tečaj – za komunistično delo med ženami, med drugim pa se je šolala tudi v obveščevalni šoli Glavne politične uprave (GPU) (Šubelj 2004, 163).

Kidričeva je bila tista, ki je kot vodja ženske komisije pri PK KPJ sprejemala nove članice, med drugimi tudi Pepco Kardelj (SI AS 1277, 1, b). Komisijo, ki je bila rezultat odločitve 4. pokrajinske konference KPJ za Slovenijo, kjer se je sklenilo, da se je treba lotiti dela med ženskami še intenzivneje, je vodila do leta 1935, ko je odšla v Moskvo na ideološko šolanje (Komelj 2008, 10; Jeraj 2005, 67). Pri tem je jugoslovansko-avstrijsko mejo prečkala ilegalno – peš, oblečena kot planinka. V letih 1937–1939 je bila aktivistka in kurirka CK KPJ v Pragi, na Dunaju (kjer je pomagala pri prepovedanem spravljaju jugoslovanskih prostovoljnih borcev v Španijo) in v Parizu. V pariški knjigarni *Horizons* (pod vodstvom KPJ) je pomagala celo Prežihovemu Vorancu pri publiciranju komunistične literature. Na Dunaju se je Zdenka prvič srečala s Titom. Očaral jo je s svojim videzom in aristokratsko držo (Komelj 2008, 10; Kidrič 2018). Tik pred Hitlerjevim napadom na Poljsko (september 1939) se je skupaj s svojo štirimesečno hčerko Jurkico vrnila iz emigracije (Dunaj in Pariz) v Ljubljano ter prevzela funkcijo sekretarke okrajnega komiteja KPS za Ljubljano in v skladu s tem opravljala partijske dolžnosti (Šubelj 2004, 163).

Borisu in Zdenki, za katera so zlobni jeziki govorili, da se politika pri Kidričih sklepa v postelji, sta se rodili dve hčerki. Jurkica se je rodila leta 1939 v Parizu, Marjetka pa v letu 1945 v Ljubljani (Repe 2003, 262). Ko je bila še politična emigrantka v Parizu, je pred svojim prvim porodom prosila Josipa Broza Tita kot vrhovnega šefa KP za njegovo mnenje (in hkrati tudi dovoljenje), če je sploh primerno, da rodi neporočena (Z Borisom se namreč kot nefrancoska državljana nista mogla poročiti). Tito je bil ob zastavljenem vprašanju začuden, češ da je to njena svobodna odločitev (Širca 2012). Zdenkina hčerka Marjetka se še spominja, da ji je mama pripovedovala o tej situaciji, a zanika, da se je vprašanje glede primernosti rojstva naslovalo na Tita zaradi dejstva, da sta bila neporočena. Problem je bil v tem, da je imela takrat Zdenka že precej pomembne organizacijske funkcije znotraj KP in Zdenko je bilo posledično strah Titove zavrnitve, saj potem ne bi bilo nikogar, ki bi jo lahko nadomestil na njenem položaju. Marjetka pa obenem potrjuje Titovo začudenje ob zastavljenem vprašanju. Zdenka in Boris sta se poročila šele leta 1940 v ljubljanskem zaporu – Boris je bil takrat, ko se je vrnil iz političnega emigrantstva iz tujine, že za zapahi (Kidrič 2018).

Medvojna aktivnost: Vodja Varnostno-obveščevalne službe

Po italijanski zasedbi Ljubljane aprila 1941 je Zdenka že poleti 1941 vzpostavila Varnostno-obveščevalno službo Osvobodilne fronte (VOS OF) oz. »našo maščevalko« (kakor jo je Kidričeva pojmovala v svojem istoimenskem članku iz leta 1943), pri čemer je do leta 1943 vodila tudi njeno (VOS-ovo) Centralno komisijo (Komelj 2008, 10). Za vodjo VOS jo je imenoval Edvard Kardelj (Šubelj 2004, 163). Ljubljanski VOS se je razdelil na obveščevalno, zasledovalno in varnostno oz. eksekutivno vejo. Ženske pripadnice so bile v največjem številu zastopane v obveščevalni veji, precej manj pa v varnostni sek-

ciji. Kidričeva je VOS vodila iz Ljubljane, kjer je ilegalno prebivala, do maja 1943, ko je odšla na osvobojeno ozemlje (Šubelj 2004, 163).

Italijanski okupator jo je 20. marca 1942 ujel in vrgel v zapor, vendar so jo člani VOS hitro rešili. Osvobodili so jo tako, da ji je zdravnik specialist dr. Ladislav Lenart iz sodnih zaporov, kamor so jo pripeljali 28. marca, postavil lažno diagnozo vnetja trebušne mreže. 2. aprila je bila odpeljana v ginekološko bolnišnico v Šlajmerjevi ulici, od koder so jo 4. aprila rešile posebne partizanske enote (Krivic 1967, 300, 306–308).

Njena vodilna vloga v obveščevalni službi je jasna iz pisem Edvarda Kardelja, ki ji je 2. avgusta 1942 v času veliko-italijanske ofenzive pisal, da se mora s svojimi ljudmi čim uspešneje infiltrirati v vrste izdajalskih belogardistov (enote slovenskega domobranstva kot naslednice Prostovoljne protikomunistične milice oz. MVAC). Kardelj je še pripisal: »Glejte, da boste dobili verodostojne podatke o njihovih ciljih in akcijah. Dajte te podatke čimbolj na razpolago naši propagandi, da jih bo razkrinkala. Vzporedno z razvojem te kampanje naj dela tudi vaša varnostna« (Krivic 1967, 39), ki naj bi po mnenju Kardelja udarila po njenih vodilnih osebah. V Kardeljevem pismu septembra 1942 ji je bilo ukazano, naj likvidira vse tiste, ki se jim lahko v javnosti dokaže, da delujejo v korist italijanskega sovražnika (Krivic 1967, 38–39). Že prej, 14. junija 1942, pa ji je sporočil, naj nauči ženske streljati in zastrupljati (Plohl 2009, 11). Organizaciji VOS je nato poveljevala vse do maja 1943, ko je prebegnila na osvobojeno ozemlje (Petrovčič 2003, 32). Zdenka Kidrič je s svojim ključnim delovanjem v mreži VOS vplivala na to, da je okupirana Ljubljana postala država v državi. Na koncu se je izkazalo, da je varnostna in obveščevalna služba OF delovala po takšni nevarni logiki in intenziteti, da se je na koncu po krivem sledilo celo njej (Zdenki) sami. Med zasledovanimi osumljenci se je prav tako znašel sam Edvard Kardelj. V prid obveščevanja za Nemce osumljeni Karel Destovnik Kajuh pa je bil že na spisku načrtovanih likvidacij (rešil se je v zadnjih trenutkih tik pred izvršitvijo eksekucije), kar po-

nazarja notranjo kompleksnost in nevarnost izvrševalne intenzitete v mreži VOS (Komelj 2008, 12–13).

V času svojega delovanja v Ljubljani, ko je večino svojega časa prestajala nevzdržno »bunkersko življenje« (kar je na njej zagotovo pustilo posledice), je skrbela za mobilizacijo poraženega jugoslovanskega častniškega in podčastniškega kadra v OF ter v partizanske bojne oddelke. Nekdaj aktivni častniki poteptane kraljeve vojske so namreč po kapitulaciji v množičnem številu prebegnili ravno v Ljubljano (Krivic 1967, 302, 304, 368). Za krajši čas je prevzela še vodenje Glavnega iniciativnega odbora SPŽZ (Slovenska protifašistična ženska zveza) s sedežem na Rogu, po kapitulaciji fašistične Italije pa v Podturnu (Bernik 2001, 132).

Ženske so v času okupacije slovenskega prostora na splošno prvič vstopile v slovensko parlamentarno življenje, in sicer na zasedanju odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra 1943. V 120-članski Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) je bilo izvoljenih tudi 12 žensk, med njimi je bila v vlogi nameščenke tudi Zdenka Kidrič (Jeraj 2005, 310–311; Bernik 2001, 62). Pepca Kardelj je bila takrat še zaprta v italijanskem zaporu.

Po vojni se je skupaj z možem preselila v Beograd, kjer je do svojega pokoja leta 1964 opravljala dve službi: v kadrovski službi CK je prevzela organizacijske naloge, imela je namreč neverjetni talent za organizacijo, pozneje pa je prestopila še v Zvezni izvršni svet-ZIS. Visoka pokojnina ji je po upokojitvi omogočala dostojno življenje. V osemdesetih letih, ko je bilo jasno, da Jugoslaviji grozi razpad, je v številnih publicističnih revijah postala tarča ostrih in žaljivih komentarjev. Spoštovanje do upokojene revolucionarke je preprosto izginilo (Kidrič 2018). Politiki in njim podrejeni novinarji so na njen račun v okviru premlevanja medvojnih tem pridobivali svoje javno-politične točke in ljudstvo (volivce) odvracali od aktualnih problemov v državi. Komelj navaja, da je v tem kontekstu neki medijski brezplačnik v izje-

mno zasliševalskem in obtoževalnem tonu naslovil nanjo nekaj vprašanj glede njene vloge v mreži VOS. Zdenka vprašanj ni ignorirala, njen odgovor je bil spoštljiv, vendar nazoren: zgodovinska situacija, o kateri se sprašuje, je bila preveč kompleksna, ravnanje vanjo vpletenih ljudi se je dogajalo v simbolnih koordinatah, ki so bile preveč drugačne od tistih, ki določajo horizont spraševalcev, zato teh ravnanj ni mogoče pojasniti in jih napraviti razumljive – vsaj ne v okviru takšnega zasliševalskega intervjuja v rumenem tisku (Komelj 2008, 11).

Končno slovo

Zdenka Kidrič je umrla 20. decembra 2008 v Ljubljani. Med vsemi najvplivnejšimi revolucionarkami in poveljnimi političnimi funkcionarkami je živela najdlje in z 99 leti dočakala najvišjo starost. Za svoje napore pri NOG in poveljnem delovanju je prejela najvišja možna odlikovanja: Partizanska spomenica 1941, red za hrabrost, red bratstva in enotnosti I. stopnje, red zaslug za ljudstvo I. stopnje in red ljudske osvoboditve, v JLA (Jugoslovanski ljudski armadi) pa je pridobila tudi čin rezervne podpolkovnice. Skupaj s svojim možem počiva v družinski grobnici Kidričevih na Centralnem pokopališču na Žalah v Ljubljani.

Osebna nota

Ob brskanju po družinskih albumih sem odkril fotografijo družine Siter na obisku pri Zdenki Kidrič in njeni hčerki Marjetki. S Kidričevimi nas namreč vežejo sorodstvene vezi: France Kidrič⁹ (oče Borisa Kidriča – moža Zdenke) je bil rojen v Ratanski vasi v isti hiši, kjer se je rodila in bivala tudi moja babica Helena Siter, ki je bila

⁹ Slovenski literarni zgodovinar, trikratni dekan Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, leta 1923/24 peti rektor ljubljanske univerze, leta 1938 med ustanovitelji Akademije znanosti in umetnosti, v letih 1945–1950 pa tudi predsednik SAZU.

Francetova nečakinja. Helenina mama Ana¹⁰ je bila namreč Francetova sestra. Stara hiša danes ne stoji več, še vedno pa so vidni manjši ostanki, poleg katerih danes stoji naša nova hiša. Eden izmed najvidnejših borcev slovenskega NOB, veliki revolucionar, prvi povojni predsednik Socialistične republike Slovenije (SRS) in minister za gospodarstvo v Titovi Jugoslaviji Boris Kidrič je bil bratranec moje babice. Babica Helena in Zdenka Kidrič sta umrli v približno istem obdobju, tj. v letih 2010 in 2008. Ker je ožje Kidričevo sorodstvo medtem že pomrlo, je družina Siter družini Kidrič in njihovim še živečim potomcem po sorodstveni liniji med najbližjimi.

Slika 5: Na obisku pri ženi in hčerki Borisa Kidriča, 15. aprila 2001 v Ljubljani. Z leve proti desni: Marjetka Kidrič (hčerka Borisa in Zdenke), Daniel Siter, starša Janez in Vida, babica Helena, sestra Sara in Zdenka Kidrič.

Vir: Zasebna zbirka družine Siter.

¹⁰ Ana je bila hčerka Antona Kidriča ml. in žene Marije, ki sta imela šest otrok. Ana se je rodila leta 1888, umrla pa 1954 (Orožen 1958, 85).

Slika 6: Rojstna hiša Franceta Kidriča in moje babice Helene Siter v Ratanski vasi pri Rogaški Slatini. Na fotografiji je skromna kmečka domačija, ki se ji je po domače reklo »Pavilirševo«.

Vir: Zasebna zbirka družine Siter.

Andreana Družina – Olga (1920–2021)

Življenjska zgodba Andreane (Olge)¹¹ Družine, ki je svoje spomine iz predvojnega in vojnega obdobja predstavila v treh krajših vsebinskih sestavkih, ponazarja krvavo in trnovo pot. Že leta 1959 je pri založbi Borec izšla knjiga spominov na partizanska leta z naslovom *Viharni časi: spomini na partizanska leta*. V zborniku *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju* je izšlo njeno spominsko pričevanje pod naslovom Šerčerjeva Olga (izjavo je podala avgusta

¹¹ Ilegalno ime, ki ga je pridobila kot aktivistka Osvobodilne fronte. Pozneje, ko je vstopila v Šerčerjevo brigado, je bila sotovarišem poznana tudi kot »Šerčerjeva Olga« (Brecelj 2013).

1969), ki ga začinja s predvojnim časom, natančneje letom 1937, ko se je njena družina preselila iz Ljubljane v Zagreb.¹² Olgina tretja izdaja spominov *Po naši zemlji* je izšla štiri leta pozneje v delu *Spomini na partizanska leta*. Spominska pripoved se za razliko od prej omenjene izdaje začne sredi vojne leta 1942 in se osredotoča izključno na partizanski boj (Godina 1974, 193–202).

Življenje družine Družina je v negativni konotaciji močno zaznamovalo obešenje Olginega očeta, ki so ga sredi Zagreba leta 1944 umorile ustaške enote Neodvisne države Hrvaške (NDH). Andreana Družina se je rodila 6. januarja 1920 v Trstu (Gerk idr. 1970, 193). V bližnjem okolju je uspešno dokončala tri razrede italijanske osnovne šole, nakar je morala šolanje opustiti. Njen oče Gabrijel, po poklicu krojač, je namreč sodeloval v antifašističnih dejavnostih,¹³ zato je bil leta 1929 prisiljen emigrirati v Kraljevino Jugoslavijo. Njuni štirje otroci in žena, ki so jo istega leta aretirali namesto očeta in v zaporu kljub visoki nosečnosti večkrat pretepli, so mu zvesto sledili leto dni zatem. Andreana je tako v Ljubljani, ki je za nekaj let postala njihov začasni dom, leta 1934 dokončala štiriletno osnovno šolo, dva razreda meščanske šole in en razred obrtne šole. Leta 1936 se je morala družina znova seliti, najprej na Sušak, ob koncu leta pa še v Kustošijo, zagrebško predmestje, kjer je do začetka druge svetovne vojne dokončala obrtno šolanje, opravila pomočniški izpit in se v očetovi krojaški delavnici usposobila za šiviljo (Živković 1975, 190; Brecej 2013).

¹² Glej *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju I: zbornik dokumentov, člankov in spominov*. Pri njegovi izdelavi je s pomočjo prebiranja oz. pregledovanja arhivskega gradiva NOV pomagala tudi sama. Na straneh 595–611 se razprostira tudi njen spominski oris dogajanja, ki je usodno zaznamovalo njeno življenjsko zgodbo.

¹³ V svojih spominih Andreana pomni svojega očeta za pristaša »naprednega mišljenja in velikega nasprotnika fašizma« (Gerk idr. 1970, 595).

Politika, za razliko od njenega očeta, je ni zanimala. Kljub temu je bila aktivno vključena v vrsto slovenskih društev in organizacij, ki so med drugim vendarle imele politični naboj. Vrsto let je bila kot telovadka članica telovadnega društva Sokol, že od svojega štirinajstega leta pa je bila aktivna v primorskem emigrantskem društvu Tabor, v katerem je delovala izključno v pripadajočem pevskem krožku (pozneje je v Zagrebu vse do razpada Jugoslavije sodelovala v pevskem Društvu grafičarjev). V Zagrebu je bila še vključena v delovanje dramskega krožka Slovenskega društva (Gerk idr. 1970, 595). Zanimivo je to, da se je opredelila za politično nevtralno osebnost, a kot pravi sama: »vedno sem se udeleževala demonstracij proti takratnemu režimu. Vedno sem se družila z ljudmi naprednega mišljenja in njih tok me je nesel s seboj« (Gerk idr. 1970, 595).

Okupacijske politike štirih okupatorjev, ki so aprila 1941 zavladele zasedenemu slovenskemu prostoru¹⁴ in drugim predelom nekdanje kraljevine, je dala Andreani slutiti, kaj pomeni nacifasistična ideologija za svobodo narodov. Zlasti zločinska dejanja ustaške NDH, satelitske zaveznice nacistične Nemčije, so Andreano pahnila v uporništvo zoper okupatorja. Skozi očetovo delavnico je vzpostavila prve stike s komunisti. Začela je tako, da je stražila vrata njihovega doma, kjer je njen oče organiziral razna srečanja z drugimi člani komunističnih odporikov, za katere je komaj 21-letno dekle med drugim opravljalo številne kurirske naloge (Gerk idr. 1970, 595–596; Živković 1975, 190). Njena razočaranost nad skrom-

¹⁴ Več o tem glej v: Siter, Daniel. 2021. *Rogaška Slatina pod kljukastim križem: Zdravilišče med okupacijo 1941–1945*. Ljubljana: *Alma Mater Europa*, Fakulteta za humanistični študij – *Institutum Studiorum Humanitatis*, Ljubljana, 339–340 in Siter, Daniel. 2019. Reka Sotla kot okupacijska meja med nemških rajhom in NDH: primer občine Rogaška Slatina. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 67/1: 142.

nostjo partizanstva v Zagrebu je bila več kot očitna, kajti kot je sama zapisala, je od začetnega odporništva pričakovala veliko več: »Mislila sem, da bomo neprenehoma napadali, pa smo bili preveč na straži, na dežuranju in v patroljah. Politično življenje še ni bilo tako razvito kakor v Ljubljani« (Godina 1974, 193). Ob koncu decembra 1941 jo je eden izmed članov opozoril, da jo nameravajo ustaši zaradi povezav z Judi¹⁵ aretirati. Izbirala je lahko med dveh opcijama: selitev v Ljubljano, kamor se je že leta 1930 umaknila njena mati skupaj z bratom in sestro ali pa odhod v ilegalo. Pred odhodom se je poslovila še od očeta, ki ga je videla zadnjič, kajti ob koncu septembra 1944 so ga ustaši po silovitem mučenju ubili. Na težki poti do Ljubljane je Andreana prestajala najhujše vojne napore. Sredi ostre zime je namreč preplavala ledeno mrzlo Kolpo in po nekaj dneh mučnega tavanja prispela k materi v Šiško. V tej hiši so poleg njiju prebivale še druge osebe in vsem vsekakor ni bilo za zaupati. Jože, brat Pavle Zupan,¹⁶ je bil Olgi glavni kanal za odhod v slovenski del narodnoosvobodilnega gibanja. Aktivistom OF se je uradno priključila februarja 1942, ko je skupaj z drugimi v bivši tovarni peči Rupena-Lutz zapriseгла kot članica Narodne zaščite (sestavni del vojaško organiziranih partizanskih enot). V prvih nekaj mesecih istega leta je sicer opravljala veliko več dela kot v prestolnici NDH, a v bistvu nič kaj pretirano drugačnega, zato je bila (vsaj na začetku) nestrpna in docela nezadovoljna: »Delo, ki sem ga opravljala, se mi je vedno zdelo ničevo in večkrat sem rekla, naj mi

¹⁵ Judovske družine je pozivala k begu pred ustaškimi aretacijami in usmrčitvami. V večini žal neuspešno (Gerk idr. 1970, 596).

¹⁶ Tukaj se izkaže tudi očitna medvojna ideološka razklanost znotraj samih družin. Pavla se je namreč družila z italijanskimi oboroženimi silami, medtem ko je njen brat Italijane sovražil in zatorej deloval kot aktivist. Preden se je podal v odporiško gibanje je sestro celo ostrigel na balin (Gerk idr. 1970, 597).

dajo kakšno pošteno delo, da se bo kaj poznalo, kaj sem naredila.« Kakšne štiri mesece je najprej šivala, nato pa nabirala material za partizane, širila borbena osvobodilno propagando, po Šiški razbijala svetilke, trgala italijanske plakate, zbirala podatke o premikih sovražnika, nadzorovala nekatere osebe, se udeleževala skupnih poročanj in med drugim redno obiskovala krožek prve pomoči, kjer je pridobila življenjsko pomembne bolničarske spretnosti. V tem času se je naučila tudi spretnega rokovanja in streljanja z orožjem (Gerk idr. 1970, 595–598; Živković 1975, 190).

Nekega dne v maju se je zgodilo ravno to, pred čemer jo je ob prihodu v Ljubljano opozarjala in rotila njena mati – naj namreč ne počenja neumnosti, saj bo s takšnim početjem nakopala sebi in svojim bližnjim zgolj težave. Italijani so namreč začeli z besnim iskanjem Olge in pri tem blokirali vso Šiško. Njena tiralica je bila razobešena na vseh vidnejših lokacijah. Iskalna akcija je najhuje prizadela ravno njeno mater, ki so jo Italijani na domu silovito pretepli. Po nekajtedenskem skrivanju po različnih predelih Ljubljane je sredi junija 1942 sledila edina logična poteza – odhod v gozdove, kjer se je pridružila bojnim enotam odporiških sil. 1. četa 1. bataljona Dolomitskega odreda je postala novo poglavje v razburkanem in pisanem življenju Andreane (Gerk idr. 1970, 597–599). Ob začetnem dodeljevanju funkcij se je nemudoma verbalno spopadla s komandantom I. bataljona Dolomitskega odreda, ki ji je pripisal vlogo kuharice. Sledila je burna izmenjava nasprotnih mnenj: »No, ti greš pa v kuhinjo, ravno pravšna si za tja, tam rabijo eno moč!« Andreana je odvrnila: »V kuhinjo ne grem! V partizane sem prišla zato, da se bom borila, zato mi dajte puško! V kuhinjo pa naj gre tisti, ki ga je strah!« Komandant pa njej nazaj: »Delo v kuhinji je žensko delo in ne moško!« Zabrusila mu je: »Ali pa moško, če ga je strah! Mene ni in v kuhinjo ne grem! Nisem zato prišla iz Ljubljane! Hočem orožje! Krompir pa lahko lupimo vsi in

pomagamo v kuhinji, kadar je potrebno, in ne samo ženske!» Spričo takšne odločnosti poveljniku ni preostalo drugega, kot da ji izroči puško in jo postavi v bojne vrste 1. čete (ibid., 599–600).

Prvič je bila ranjena v drugi bitki v letu 1942, ko je skupaj s tovariši bojevala hud boj na Logu pri Ljubljani, kjer so zavzemali šolo (belogardistično postojanko) in bližnji grad, od koder so izgnali Italijane. Kot pomočnici puškomitraljezca Tarzana se ji je verjetno ravno zaradi bombnih napadov italijanske aviacije v sklep kazalca na levi roki zasadil drobec bombnega šrapnela. Z njenim bojevanjem je bilo za nekaj časa konec. Kmalu zatem je prevzela funkcijo vodenja zasilne in docela neprimerno opremljene bolnišnice,¹⁷ ki se je tisti čas organizirala na Babni gori. Proti koncu avgusta 1942 se je vrnila v udarno četo in bila ranjena še huje kot poprej. Ravno v tistem času se je iz njene bojne enote formiral 3. bataljon iz Dolomitov, ki je bil v postopku združevanja s Šercerjevo brigado. Andreana tega nikakor ni želela zamuditi, zato je vsa šepajoča in celo s povoji obvezana že drugič zapustila bolnišnico na Babni gori ter se pridružila novoustanovljeni brigadi. Avtoričini spomini na Šercerjevo brigado (Godina 1974, 193–202) nato še omenjajo boje na Korenem, težko pot preko Ljubljanice in proge, kjer so razstrelili kakšnih 100 metrov proge, od tod čez Krim, Iško in Kozje stene na Mokrc, v Škocjan, na Turjak, Bloke in Sv. Trojico. V vasi Topol je bila Andreana ranjena že tretjič, tokrat v roke, vrat in glavo, vendar v bolnišnico ni odšla. 11. februarja 1943 je bila sprejeta v Komunistično partijo in hkrati imenovana za politdelegata voda 1. čete III. bataljona Šercerjeve brigade, pozneje pa je še napredovala v po-

¹⁷ Po avtoričinem spominjanju so bile takratne razmere v bolnišnici izjemno slabe, uspešna zdravljenja izjemno težka, za nameček pa je bila za vsa naporna opravila prepuščena popolnoma sama sebi. Prisotno je bilo silno pomanjkanje zdravil, obvez, hrane in drugih potrebnih reči, ki se tičejo minimalnih zahtev vsakršne bolnišnice (Gerk idr. 1970, 601).

močnico komisarja čete in komisarko 4. bataljona. V jurišnih bojih pri Ugorju so ji Italijani prestrelili desno roko, ki se je v treh tednih pozdravila, pred plavogardističnimi Grčaricami, kjer je sodelovala v uničenju četniške postojanke, pa je dočakala kapitulacijo Mussolinijeve Italije. Andreana je bila še imenovana za namestnico politkomisarja IV. bataljona Šercerjeve brigade (Gerk idr. 1970, 600–610; Godina 1974, 194–202; Breclj 2013). Vsega skupaj je bila v partizanskem bojevanju hudo ranjena petkrat, kar je pustilo določene posledice na njenem telesu: »Eno nogo imam sicer nekoliko krajšo, kar se pa niti ne opazi. Seveda, če veliko hodim, začnem šepati« (Godina 1974, 201–202). Da je vojno sploh preživela, se lahko v veliki meri zahvali spletu srečnih okoliščin. Številni njeni soborci tega niso bili deležni. Konec svetovne morije je pod okriljem Oddelka za zaščito naroda (OZNA) za Slovenijo, v katerem je delovala že od aprila 1944, dočakala kot pomočnica šefa obveščevalnega centra VII. korpusa prav tam, kjer se je njena življenjska pot tudi začela – v Trstu (Gerk idr. 1970, 611). Po osvoboditvi je vse do odhoda v pokoj leta 1964 še naprej delala za isto organizacijo, ki se je medtem preimenovala v Upravo državne varnosti za Slovenijo (UDBA) (Šubelj 2004, 164). Med letoma 1956 in 1960 je bila članica Glavnega odbora Zveze združenj borcev NOB Jugoslavije, že 21. julija 1953 pa je z imenovanjem za narodnega heroja prejela tudi visoko državno odlikovanje (Živković 1975, 191). S svojo požrtvovalnostjo v obdobju okupatorjeve agresije in njegove ekspanzionistične politike se je zapisala med najpogumnejše borke za svobodo na Slovenskem in ene izmed redkih, ki ji je uspelo preživeti t. i. »partizansko generacijo« (Kavšček 2022). Umrta je marca 2021 v Domu starejših občanov v Logatcu.

Spominska pričevanja Andreane Olge Družine veljajo za pomemben prispevek k vsakdanjemu orisu NOG v Sloveniji. Zapisana so v enostavnem in jasnem slogu ter s stališča preprostega

človeka, ki je krvavi boj proti tujim okupatorjem doživel na lastne oči in ga tudi preživel.

Zaključek

April 1941 je slovenskemu narodu ob napadu sil osi na Kraljevino Jugoslavijo postavil življenje na glavo. Analizirane akterke - Pepca Kardelj, Zdenka Kidrič in Andreana Družina - so se v najkritičnejšem trenutku slovenske narodne zgodovine odločile za delovanje v ilegali, od koder so se z velikimi napori in po svojih najboljših zmožnostih upirale proti tujemu zavojevalcu. Takšno življenje Pepci Kardelj in Zdenki Kidrič tako ali tako ni bilo tuje, saj sta v ilegali delovali že v predvojnem obdobju, ko je bila Komunistična partija prepovedana in pod namenom jugoslovanskih oblasti, da se jo uniči in izbriše iz javno-političnega prostora. Andreana (Olga), ki od drugih profilov precej izstopa, v predvojnem obdobju v partijo še ni bila vključena. Vendarle pa se je tudi sama udeleževala demonstracij proti kraljevi oblasti, a si v predvojnem obdobju za razliko od Pepce in Zdenke ni pridobila visokih oz. pomembnih funkcij znotraj strukture delovanja Komunistične partije Slovenije. Olga je do leta 1930, ko je skupaj s svojo družino prebivala v Trstu, kot prva na lastni koži izkusila grenkobo in surovost fašizma.

Izjemno zanimiva sta primera Zdenke Kidrič in Pepce Kardelj. Zdenka se je že v predvojnem (še izraziteje pa v vojnem in po vojnem) obdobju uveljavila na ženskem čelu KPS, Pepca pa je na ustanovnem kongresu KPS na Čebinah aprila 1937 postala edina ženska članica, ki je bila sprejeta v istega dne zasnovani Centralni komite KPS. Že leta 1935 oz. pri svojih zgodnjih enaindvajsetih letih je bila na predlog Ivana Mačka sprejeta v Komunistično partijo Jugoslavije - v Partijo jo je sprejela tovarišica Zdenka Kidrič. Čebinski kongres je močno zaznamoval življenje Pepce in Edvarda Kardelja, saj sta se na ustanovnem sestanku KPS še dodatno

zbližala. Zdenka Kidrič je v KPJ vstopila že veliko prej – v najbolj neprimernem času, leta 1930, ko se je jugoslovanski kraljevi režim v obdobju šestojanuarske diktature odločil, da prepove delovanje partije. Vodilna struktura komunistične organizacije je bila v tistem času vidno razbita – vodilni komunisti so bodisi zbežali bodisi so bili pahnjeni v zapor.

Akterke so se zavedale, da kakršnakoli oblika nasprotovanja državnemu režimu pomeni osebno žrtvovanje, kar se lahko plača z odvzemom prostosti. To se je zgodilo Pepci Kardelj, ko je bila že v času, ko je Hitler v Evropi zavzemal državo za državo, skupaj z drugimi komunisti leta 1940 obsojena na trimesečno prestajanje kazni v konfinacijski ječi v Bileći v današnji Bosni in Hercegovini. Kakor na Čebinah, kjer je bila kot edina ženska sprejeta med člane CK KPS, je bila tudi v Bileći edina ženska med zaporniki. Vprašanje sicer, ali ji je bilo to v času njene večmesečne konfinacije v posebno uteho. Marjeta in Pepca sta si po vdoru okupatorjev v Jugoslavijo in zasedbi slovenskega ozemlja delili zelo podobno usodo. Obe sta bili namreč za nekaj mesecev odvedeni v zloglasne gestapovske zapore v Begunjah na Gorenjskem, od koder sta bili skupaj z Vido Tomšič in še nekaterimi drugimi najprepoznavnejšimi člani in članicami KP skrivnostno izpuščeni. Obema akterkama, tako Zdenki kot Pepci, je bilo med drugim skupno še to, da sta bili ženi dveh najpomembnejših in najvidnejših slovenskih revolucionarjev (poročili sta se že pred vojno), ki sta v poznejši Titovi socialistični državi prevzela najvišje državopolitične funkcije. Ker sta imeli obe izjemno avtoritativno držo in že v času narodnoosvobodilnega gibanja pomembne funkcije (še posebej Zdenka kot vodja ključne mreže VOS) sta zagotovo vplivali tudi na odločitve njunih partnerjev – Borisa Kidriča in Edvarda Kardelja. Tako Zdenka Kidrič kot Pepca Kardelj sta morali zaradi svojega medvojnega političnega delovanja začasno zapustiti svoji ljubljeni družini in otroka. Pep-

ca je nemški napad na Kraljevino Jugoslavijo dočakala v Zagrebu, kjer se je skrivala s svojim deset dni starim sinom Borutom. Zatem se je z otrokom vrnila v Ljubljano, kjer so jo decembra 1941 Italijani aretirali in obsodili na osemnajstletno prestajanje zaporniške ječe. Sina Boruta, ki je bil torej med vojno ilegalček, je morala v nevednosti in negotovosti za nedoločen čas pustiti pri sorodnikih in drugih družinah. Otroka je spet videla šele, ko je imel pet let.

Olga in njeni družinski člani so partizanstvo preživeli na terenu – s puško v eni roki, granatami v drugi ter ostrim nožem v žepu in se tako borili proti okupatorjema. Osebnostni značaj Andreane je bil prav tako avtoritativen. Ko je vstopila v svojo prvo partizansko bojno četo, se je ob začetnem dodeljevanju funkcij nemudoma verbalno spopadla s komandantom bataljona, ki ji je pripisal vlogo kuharice, čemur je seveda sledila burna izmenjava mnenj. Komandant je namreč menil, da je vloga kuhanja žensko delo. Pri Andrea ni takšni argumenti niso obrodili sadov. Če pomislimo, kaj je storila s svojo neomajno držo, lahko sklepamo, da so bili takšni primeri, kjer bi se partizanska borka tako samozavestno uprla komandantu, resnično redki. V dodeljeni četi je bila postavljena v prve bojne vrste, streljala je s težkim mitraljezom, se podila po gozdovih, mrzlično iskala Nemce in Italijane, bila do konca vojne petkrat hudo prestreljena (zaradi tega je imela eno nogo krajšo od druge) in je do umika okupatorjev iz slovenskega prostora v svoji bojni enoti napredovala do najvišjih možnih terenskih položajev. Po osvoboditvi je vse do odhoda v pokoj leta 1964 še naprej delala za isto organizacijo, ki si je medtem nadela naziv UDBA. Med letoma 1956 in 1960 je bila članica Glavnega odbora Zveze združenj borcev NOB Jugoslavije, že julija 1953 pa je z imenovanjem za narodnega heroja prejela visoko državno odlikovanje. S svojo požrtvovalnostjo v obdobju okupatorjeve agresije se je zapisala med najpogumnejše borke za svobodo na Slovenskem in med redke posameznice, ki ji

je uspelo preživeti t. i. »partizansko generacijo«. Umrla je marca 2021 v Domu starejših občanov v Logatcu.

Viri

Kidrič, Marjetka. 2020. Intervju z avtorjem. Rogaška Slatina, 6. januar.

SI AS 1277, Kardelj Edvard – Krištof (1926–1990): t. e. 135, 136, 137, 138.

SI AS 1551, Zbirka kopij dokumentov o komunističnem in delavskem gibanju (1869–1990): t. e. 106.

Zasebna zbirka družine Siter

Bibliografija

Ambroz Kodelja *Journal*. 2015. Dostopno na: <https://kodelja.wordpress.com/2015/06/> (3. avgust 2022).

Barič Deželak, Vida. 2007. *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Barič Deželak, Vida. 1999. Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941–1945. V *Naše žene volijo!*, ur. Milica Antić Gaber, 21–40. Ljubljana: Urad za žensko politiko.

Bernik Burja, Valerija. 2002. Ženske v slovenski partizanski vojski: 1941–1945. V *Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Ljubica Jelušič in Mojca Pešec, 106–126. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Generalštab Slovenske vojske.

Bernik Burja, Valerija. 2001. *Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Bogart, Hamfri. 1990. Lipa zelenela je... *Tribuna* 39(7): 1 (19. april).

Brecelj, Marijan. 2013. Družina, Andreana. V *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1007850/#primorski-slovenski-biografski-leksikon> (21. maj 2017).

Cergol Paradiž, Ana. 2016. *Evgenika na Slovenskem*. Ljubljana: Sophia.

Čakarmiš, Branko. 1990. Prapodoba revolucionarke: Pepca. *Tribuna* (6): 8–9 (9. april).

Čepič, Zdenko, Damijan Guštin in Nevenka Troha. 2017. *Slovenija v vojni: 1941–1945*. Ljubljana: Modrijan.

Člani novinarskega krožka OŠ Edvarda Kardelja Logatec. 1982. Naš intervju. *Logaške novice: glasilo SZDL občine Logatec* 8 (1. januar).

Dobaja, Dunja. 2004. Podoba ženske v slovenskem katoliškem časopisju med drugo svetovno vojno. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 52(1): 91–106.

Dobaja, Dunja. 2004. Ženske skozi zgodovino. V *Zgodovina v šoli*, ur. Vilma Brodnik, 115–119. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Družina, Andreana. 1949. Po naši zemlji. V *Viharni časi: spomini na partizanska leta I*, 3. zvezek, ur. Tone Seliškar, 43–51. Ljubljana: Borec.

Družina, Andreana. 1970. Šercerjeva Olga. V *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: Zbornik dokumentov, člankov in spominov*, ur. Stana Gerk, Ivka Križnar in Štefanija Ravnikar-Podbevšek, 595–611. Ljubljana: Borec.

Družina, Andreana. 1974. Po naši zemlji. V *Spomini na partizanska leta*, 2. zvezek, ur. Ferdo Godina, 193–202. Ljubljana: Borec.

Grgič, Jožica. 2013. Jovanka Broz: zarotnica ali žrtev zarote? *Delo* (25. oktober). Dostopno na: <https://old.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/jovanka-broz-zarotnica-ali-zrtev-zarote.html> (22. november 2022).

Guštin, Damijan. 2006. *Za zapahi: prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941-1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Guštin, Damijan. 2021. *Prva partizanska pomlad: razvoj slovenskih partizanskih čet leta 1942*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Jeraj, Mateja. 2005. *Slovenke na prehodu v socializem: Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945-1953*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

Kavšček, Dana. 2016. Obiskali smo narodno herojinjo Olgo. *Svobodna beseda: 70 let zveze borcev*. Dostopno na: <http://www.svobodnabeseda.si/obiskali-smo-narodno-herojinjo-olgo/> (22. avgust 2022).

Krivic, Vladimir. 1967. *Ljubljana v ilegali III: Mesto v žici*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Klemenčič, Iztok. 2015. Mlajša sestra o Jovanki: Tega, kar sem slišala, nisem slišala in tega, kar sem videla, nisem videla. *Dnevnik*, (26. junij). Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042715730> (22. november 2022).

Komelj, Miklavž. 2008. Zdenka Kidrič – Marjeta (1909–2008). *Borec* 60(652–656): 7–15. Dostopno na: http://revija-borec.si/ebook/borec_652-656/borec_652-656_z.pdf (22. avgust 2022).

K. K. 2013. Demolirali ljubljansko vilo, kjer je Kardelj gostil Tita. *Slovenske novice* (4. december). Dostopno na: <https://old.slovenskenovice.si/novice/slovenija/foto-demolirali-ljubljansko-vilo-kjer-je-kardelj-gostil-tita> (22. november 2022).

Lokar, Sonja. 1990. Pepca Kardelj. *Delo* 32(94): 2 (21. april).

Maček, Pepca. 1990. Narodna pomiritev zdaj. *Tribuna* 39(5): 3 (26. marec).

Mavsar, Vilko. 1990. Zločini za komunizem. *Tribuna*, 39(6): 2 (9. april).

Maca, Jogan. 2002. Seksizem in oborožene sile: (zgodovinski in sociološki kontekst). V *Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Ljubica Jelušič in Mojca Pešec, 106–126. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Generalštab Slovenske vojske.

Orožen, Janko. 1958. Dva Kidriča v Rogaški Slatini. V *Celjski zbornik 1958*, ur. Tine Orel in Gustav Grobelnik, 84–97. Celje: Svet za prosveto in kulturo okraja Celje.

Požun, Lojze. 1961. Revirska četa leta 1941. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 2(1–2): 99–193. Dostopno na: https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/24/Prispevki_za_zgodovino_delavskega_gibanja_1961_1-2.pdf (22. november 2022).

Plohl, Andrej. 2009. *Povojni poboji na Slovenskem 1945*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

Petrovčič, Tanja. 2003. *Udeležba in promocija žensk v narodnoosvobodilnem gibanju v Sloveniji*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

Pavel Emeršič, Jurij. 2016. Nevarne ženske. *Časnik* (1. december). Dostopno na: <https://casnik.si/nevarne-zenske/> (22. november 2022).

Pahor, Peter. 2011. Kardeljevo vilo v Tacnu vrnil dedičem. *Dnevnik* (15. oktober). Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042480563> (22. november 2022).

Ratej, Mateja. 2014. S svojo žrtvijo sva vključena v nekaj orjaškega: Edvard Kardelj – človek, aktivist, oblastnik. *Zgodovina za vse* 21(1): 68–78. Dostopno na: <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:36176> (5. avgust 2022).

Repe, Božo. 2009. Je Kardelj že pozabljen. *Dnevnik* (7. februar). Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042242760> (22. november 2022).

Repe, Božo. 2003. *Rdeča Slovenija: tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana: Sophia, Euroadria.

Repe, Božo. 2015. *S puško in knjigo: narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941-1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Sečen, Ernest. 2015. Stražnika sta se z razbojnikom Hacetom ruvala dvajset minut. *Dnevnik* (28. marec). Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042710204> (25. november 2022).

Siter, Daniel. 2019. Reka Sotla kot okupacijska meja med nemških rajhom in NDH: primer občine Rogaška Slatina. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 67(1): 141-164.

Siter, Daniel. 2021. *Rogaška Slatina pod kljukastim križem: Zdravilišče med okupacijo 1941-1945*. Ljubljana: Alma Mater Europaea, Fakulteta za humanistični študij – Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana.

Šorn, Mojca, Tadeja Tominšek Čehulić in Dunja Dobaja. 2005. Žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje 1941-1946. *Zgodovina v šoli* 14(3/4): 17-22.

Šorn, Mojca. 2007. *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Šorn, Mojca. 2015. *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Širca, Majda. 2012. Tito – brez milosti, a tudi vrtnice. *Dnevnik* (4. avgust). Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042545078> (22. november 2022)

Šubelj, Ljuba Dornik. 2004. Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na Slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni. V *Ženske skozi zgodovino: Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Aleksander Žižek, 159-168. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Verginella, Marta. 2006. *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta.

Verginella, Marta in Irena Selišnik. 2018. Vidnost in nevidnost žensk: zgodovina žensk in študije spolov v Sloveniji. *Javnost = The Public* 25: S1-S17.

Živković, Dušan, ur. 1975. *Narodni heroji Jugoslavije*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.